

УДК 165.241+111.32

ЗАКИНЕНІСТЬ ЯК КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОЇ ПРИРОДИ

Павло Малкович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: malkovych@gmail.com*

Досліджено питання утворення культури з погляду процесу постійного становлення людини. Розглянуто взаємообумовленість феноменів культуротворення та людинотворення крізь призму феномену закиненості як невід'ємного атрибуту свідомості сучасної людини та як онтологічного статусу людини у світі. Розкрито становлення культури шляхом застосування двох сутнісних ознак існування людини: закиненість та надлишковість. Проаналізовано поняття “знання” і його місце в культурному процесі; співвідношення знання та картини світу з культурою, їхня взаємообумовленість. Досліджено творчий характер людського буття в культурі: людина як суб'єкт здатна перетворювати природу, суспільство і саму себе, а також надавати результатам своєї діяльності загальної значимості в суспільстві.

Ключові слова: закиненість, культура, людина, становлення людини, надлишковість.

Філософська антропологія є одним із провідних сучасних напрямів філософської думки, що актуальний і для України. У сучасних умовах антропологічна проблематика здатна поставити і вирішити проблеми людини в суспільстві, сенсу людського існування, культури та взаємовідносин індивіда і суспільства. Феномен закиненості постає тут наріжним каменем, оскільки торкається всіх згаданих вище антропологічних проблем.

Проблема походження культури, як і походження людини, будучи вістрям антропологічного знання, є викликом філософській та прикладній антропології. Лише останнім часом наука щоразу частіше починає звертати увагу на людину та людський фактор. Такий стан справ зумовлений і новітніми відкриттями у фізиці й глобальними катастрофами ХХ ст. Усе це зумовлює важливість дослідження людини, намагання пізнати її. Одним із можливих, і чи не головних, способів досягнення людини є культура. Вивчаючи взаємообумовленість та взаємовплив культури та індивіда, можемо з'ясувати, які процеси визначають поведінку людини і як формується культура. Актуальність такого завдання сьогодні очевидна.

Визначити культуру сьогодні можна, покладаючись на безліч культурологічних концепцій (кількість цих визначень підрахувати вкрай важко). Така ситуація зумовлена надзвичайною багатогранністю поняття: термін “культура” дотичний величезній кількості сфер людської діяльності, й практично кожна така сфера зумовлює низку дефініцій. Із ХVІІІ ст. започатковується традиція ототожнення культури і цивілізації, а водночас і протиставлення культури природі. Ця традиція своєю появою завдячує філософії просвітництва. Головно найбільше вплинули тут погляди Ж.-Ж. Руссо. Вже у ХХ ст. відомий засновник психоаналізу З. Фройд також

ототожнював цивілізацію і культуру. Дещо подібних поглядів дотримувався і О. Шпенглер, вважаючи цивілізацію останнім щаблем життя культури.

Поняття культури можна розглядати як сукупність досягнень людства, яка охоплює все багатство матеріальних і духовних цінностей; як сукупне поняття, що містить у собі освіту, науку, мистецтво, літературу, мораль, триб життя за визначальної ролі світогляду. Якщо звернутись до соціального бачення феномену культури, то воно розкривається в цілій низці визначень: це – надбіологічний спосіб пристосування людини до природного середовища; форми і способи комунікації людей; соціальна пам'ять людства; нормативно-спадковий сценарій суспільної поведінки людей; характеристика типу суспільства або певної стадії його розвитку; єдність людських дій, відносин і установ, які забезпечують соціальну стабільність.

Сучасне розуміння культури у соціально-історичному контексті інтерпретує культуру як систему орієнтацій людини. Культура – це сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй у цілому. Також існує підхід до культури як упорядкованої системи знаків.

Водночас важливим є той аспект, що в культурі розкривається творчий характер людського буття: людина здатна перетворювати природу, суспільство і саму себе, а також надавати результатам своєї діяльності загальної значимості в суспільстві. Культуру можна розглядати як певний історичний етап у розвитку суспільства, здібностей людини, її творчих потуг, що втілюються у різноманітних типах і формах організації життєдіяльності людей, а також у цінностях, які вони створюють.

Однак, намагаючись пізнати сутність культури в антропологічному ключі, необхідно розглядати її крізь призму таких феноменів, як мова, знання, творчість, мистецтво, вкоріненість, соціалізація тощо.

Мета статті – розглянути проблему становлення культури як соціально-історичного феномену та розкрити механізми її виникнення, виходячи з особливостей природи людини як такої, надлишкового характеру її існування.

Знання, набуті певним суспільством (цивілізацією), є фундаментом культури: на їхній основі формуються не тільки картина світу, але й відповідні інститути культури, система норм, цінностей. Знання як феномен, що постійно змінюється і трансформується, впливає на традиційний пласт культури, який різною мірою підтримують інститути культури (суспільна мораль, релігія, державна влада). З іншого боку, мова слугує підґрунтям для формування і розвитку знань, для процесів усередині культури. Водночас сама мова не є застиглою і розвивається співвідносно культурним процесам. Отже, можемо зауважити, що мова відіграє величезну роль, адже її вплив на людину, культуру та її інститути фундаментальний. Знання необхідно визначити як сукупність результату творчої діяльності людини, спрямованого на осмислення та освоєння світу, що виявляється у формі мови і застосовується практично або теоретично.

В основі осмислення світу лежить здатність та прагнення людини творити уявлення про явища. Сам світ постає перед людиною як сукупність явищ, і, зрештою, людина навіть себе сприймає як явище. Тут необхідно зазначити, що саме розуміють під поняттям “явище”, і розрізнити поняття явища та феномену. Цим поняттям присвячено відповідний параграф у праці М. Гайдегера “Буття і час”.

Світ постає перед людиною через явища внаслідок фундаментального способу взаємодії людини і світу. Спробуємо розглянути цей спосіб детальніше. Слідом за І. Кантом, необхідно визнати, що в основі людського сприйняття лежить апріорна здатність розсудку. Трансцендентальна естетика показує нам, що все, що ми “знаємо” і можемо “знати” лежить у часі й просторі. Якщо ж спробуємо відповісти на питання “як з’являється поняття “світ”, то змушені будемо визнати, що це поняття мало би бути похідним від чогось загальнішого, ніж будь-яке поняття взагалі, а саме – від мови.

У такому випадку варто визнати, що кожна окрема мова постає таким собі вмістилищем не тільки всіх можливих відповідей, доступних раціональному способу запитування, але й інформаційним полем, що обслуговує людину, створене людиною і творить людину. Тому справедливо говорити, що кожна мова тією чи тією мірою придатна до різних актів мислення. Первинним таким актом, який збирає картину світу в єдине ціле, є запитування. Щойно людина опановує мову, в її мисленні з’являється цікавість, яка змушує людину запитувати. Найбільш розвинутою формою такого запитування, формою, яка була доведена до вершини досконалості є філософія (первинними ж формами були міфологія і література). І коли звернемо увагу на національні особливості деяких філософських учень або відсутність філософських традицій у низці мов, то цілком слушно припустити, що ці особливості наперед задані й зумовлені мовою філософа. Зауважимо, що первинно міф і літературний твір не були розділені, а становили одне гармонійне ціле. Це можемо простежити на такому прикладі: Веди, поеми Гомера, давні народні казки та перекази – усі вони мали ознаки як літератури, так і міфу. Однак не треба забувати: те, що ми сьогодні маємо на увазі, вдаючись до такого опису, далеко від того, чим жили давні люди. Єдине, про що ми можемо впевнено зараз говорити, так це те, що сучасна поезія, проза, релігія, філософія та деякою мірою наука мають глибинний зв’язок із міфом і розпочинаються із нього.

Світ постає, виявляється і “дається” людині у формі її відчуттів. Так можемо стверджувати, що світ для людини є комплексом відчуттів до того часу, коли вона не починає сама пізнавати світ, активно взаємодіяти з ним. Активне пізнання людина намагається описати у мові. Завдяки ж мові вона здатна робити щоразу сміливіші кроки у пізнанні, здатна помічати особливості світу. Але всі її пізнавальні та описові акти відносно світу продовжують залишатися в межах мови, а точніше мови відчуттів. Найкраще такий стан гносеологічних можливостей людини описав І. Кант завдяки введенню двох понять: “річ-у-собі” та “річ-для-нас”. Надалі людина творить знання про світ у вигляді міфу, інформації, яку вона може передати іншим. Тут ми повинні поставити головні питання мови: чи містить мова можливість для розвитку людського пізнання і чи не досягла людина того стану, коли мова вже стала обмежуючим фактором у подальшій еволюції людини? Чи не треба шукати нових шляхів розвитку людського знання, а отже, свідомого створення такої мови, яка б містила достатній потенціал і була здатна постійно трансформуватися, підлаштовуватися до потреб людини? Адже мова, хоч і змінюється, все ж становить собою закритий механізм, усі зміни, які в ній відбуваються, викликані зовнішнім примусом. До прикладу, якщо з’являється щось нове, що не має назви у мові, як людина його називає? Адже зрозуміло, що мова не маючи відповідника – уподібнює до чогось відомого: яскравий тому приклад – комп’ютерна миша. Очевидно, що, крім

зовнішньої подібності, комп'ютерний маніпулятор, засіб вводу інформації, не має нічого спільного з мишею, але назва “миша” залишилась в усіх мовах, тоді як маніпулятор – ні.

Інше питання, яке необхідно поставити: чи не є мова визначально обмежувальним фактором вже тому, що звертає увагу людини на певні прояви світу, тоді як інші назавжди залишаються непоміченими? Це досить легко помітити у комунікації двох достатньо відірваних одна від одної культур. Прикладом для нас можуть слугувати народи Півночі, які мають велику кількість назв снігу залежно від його відтінків та стану.

Отже, треба визнати, що пізнавши світ, наскільки це можливо, і описавши його в мові спочатку за допомогою міфу, людина творить “світ-для-людини”. Такий світ має багато проявів: соціальний, економічний, культурний, релігійний тощо. Кожний з них можемо назвати окремих “світом”, але всі вони мають головну ознаку – вони походять із рефлексивної діяльності людини, вони є творчістю людини і становлять культуру в тому розумінні, яке вкладав у неї З. Фройд [3, с. 19]. У такій ситуації культура, хоч і покликана захищати людину, криє небезпеку для людства: світ-для-людини чимдалі втрачає зв'язок із реальним, непізнаним світом, який для нас практично закритий. Наслідки такого стану – сучасна екологічна криза, зброя масового знищення, глобальні проблеми людини, які здатні знищити не тільки людину, але й усе живе.

Культурологічний сенс освоєння світу розкривається на двох рівнях: на внутрішньому, який полягає у пристосуванні людини до світу, і зовнішньому – в пристосуванні середовища для виживання людини. Водночас необхідно наголосити, що ні перший, ні другий рівень не є ознаками суто людськими, оскільки вони притаманні й тваринному світу. Незважаючи на те, що зовнішній рівень у людини набув величезних масштабів, він становить культуру. У своїй практичній діяльності людина набуває знання. Із розвитком цивілізації людина виходить поза межі набуття практичного знання і робить своїм надбанням знання теоретичне. Так часто відділяючи себе від потреби пережити світ, вона творить новий світ винятково людського сенсу, де важливості набувають абстрактні речі, а також речі, які в світі емпірії сенсу взагалі не мають. Отже, у нас з'являється можливість по-новому поглянути на культуру, а саме: не як на еволюційний феномен, що призвів до панування людини у природі, а як наслідок особливих властивостей, що притаманні людині.

Наступне наше питання: в чому полягають ці властивості та як вони призводять до того, що людина починає вдосконалювати природу? Гіпотеза еволюційного розвитку людства – лише один із багатьох поглядів, який пояснює появу людини розумної. Водночас якщо тверезо і неупереджено подивитись на людину відносно природи, ми зауважимо, що істота ця є вкрай незахищеною порівняно з іншими тваринами (на що вказує де Унамуно) [1, с. 40]. Вона не захищена від холоду, не має гострих зубів і пазурів, порівняно повільна, зі слабкою реакцією, у неї відсутні розвинені відчуття, вона легко піддається хворобам, тобто фізіологічно людина стоїть на значно нижчому рівні, ніж тварина. Це можна вважати однією з причин, що штовхає людину шукати нових способів боротьби за виживання. Головним винаходом людини можна вважати ідею удосконалення себе – виготовлення знаряддя, і в цьому вона стала справжнім майстром. Кожний

інструмент, зброя, пристрій якимось чином удосконалює, розвиває чи покращує властивості людського організму, розширює межі людських відчуттів, інакше кажучи, надає людині те, чого їй не дала природа. Отож, можемо виокремити одну з головних властивостей людини – її обділеність, яка призводить до посилення звичайних природних способів захисту, а саме – життя у зграї. Якщо інші ссавці не мають необхідності удосконалювати життя зграї, то людина вимушена ускладнювати комунікацію її членів, а отже, розвивати мову. Мова ж, будучи визначеним інформаційним полем із певними правилами, здатна впорядкувати, організувати потік свідомості, мислення, який до мови перебуває у хаосі потреб, пристрастей і рефлексів. Саме мова стає тим надбанням боротьби за виживання, який спочатку вводить мислення людини у впорядковані межі, а далі шляхом свого ж розвитку творить раціональне мислення, яке стає надмірно розвиненим. Людина в природі постає девіантом, взамін фізичної слабкості вона отримує надмірно розвинений розум. Ця надлишковість не може не вилитися в самовдосконалення (створення знаряддя). З іншого боку, для самої людини надлишковість, яка характерна для її існування, виявляється закиненістю, і в такому розумінні сходяться відмінні погляди на цей феномен, що належать Ж.-П. Сартру і М. Гайдегеру. Так для Ж.-П. Сартра закиненість – це покинутість, полишеність на призволяще. Отримавши мислення, людина починає відчувати втрату первісного раю, її дитинство минає, безтурботність полишає назавжди. Тепер вона стає самотньою, і щоб якось побороти цей нестерпний страх перед закиненістю, вона творить міф, який стає її тимчасовим порятунком, доки знов ускладнившись не перетвориться на те, від чого людина сама ж страждатиме.

Вийшовши на рівень цивілізації, людина набуває іншої закиненості (в розумінні М. Гайдегера), втрачаючи зв'язок із первинною відкритістю буття: вона губиться у продуктах власної творчості, розчиняється у соціальному, її заповнює цікавість, яка не дає змоги тверезо сприймати світ, двозначність, яка насправді є прямим наслідком раціонального мислення, спроби раціональними засобами осягнути ірраціональний світ, і пересуди, які дають людині оманливу впевненість у справжності буття.

Якщо тварина повністю відповідає своїй природі, і вона не конфліктує зі середовищем, в якому живе, а життя вписане у сценарій природи і невіддільне від неї, то для людини притаманним є протиставлення природі. Природа виступає ворогом людині, на що вказує З. Фройд [3, с. 19]. Людина творить нову природу, власну, якою, безсумнівно, є культура – “друга” природа, яка повинна захистити людину і зробити її життя якомога комфортнішим. Протистояння культури і природи мало розпочатися ще в первісну добу, оскільки вже тоді людина творить знання, непідтвержене емпіричним досвідом. Проте у слаборозвинутих суспільствах конфлікт із природою менш помітний або й відсутній, життя людини гармонійно вписане в середовище і невіддільне від неї, але вже сам факт використання знаряддя, приручення вогню та термічна обробка їжі зумовлюють і появу нового рівня життя – теоретичного. У такому протосуспільстві людина мусить жити у двох світах одночасно – світі природи і світі культури. Водночас природу часто проголошують матір'ю, обожнюють, і вона стає предметом культу. Тобто культура хоч і захищає людину від природи, однак ще не протиставляється їй відкрито.

Тут можемо вийти на причину такої властивості людського існування, як закиненість. Людина полишає природу, і ця подія рівноцінна втраті первинної власної

природи, втраті свого ества, первинного зв'язку з нею. Така зміна в людині якнайкраще відображена у міфі про вигнання з раю. Нагадаємо, що цей міф складається із двох ключових моментів, перший і вихідний момент – набуття знання. Саме пізнання добра і зла спричинює другий важливий момент – вигнання з Райського саду. Принагідно зауважимо, що категорії добра і зла – суто людські категорії, бо вони не відомі природі й до суспільній людині.

Звідси спробуймо відповісти на головне питання: що таке людина? Виходячи з наших попередніх зауважень, можемо виділити такі причини, що впливали на становлення людини:

- недосконалість, обмеженість і незахищеність тіла людини;
- ускладнення комунікації задля виживання зграї і, як наслідок, виникнення мови;
- виникнення раціонального мислення внаслідок розвитку мови;
- удосконалення можливостей людського тіла знаряддям.

Отже, внаслідок впливу цих чотирьох факторів поступово утворюється новий феномен – культура. Процес її творення певною мірою не був свідомим. Сама ж культура є надбудовою, надприродним утворенням, що на початку було спрямоване на захист і виживання людського виду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Унамуно М. де.* О трагическом чувстве жизни у людей и народов. Агония христианства. М.: Мартис, 1997.
2. *Фрейд З.* Недовольство культурой // В кн.: Психоанализ. Религия. Культура. М.: Ренессанс, 1991. С. 65–134.
3. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии // В кн.: Психоанализ. Религия. Культура. М.: Ренессанс, 1991. С. 17–64.
4. *Хайдеггер М.* Бытие и время. СПб.: Наука, 2006.

THROWNNES AS AN ASPECT OF PROCESS CREATION OF CULTURE

Pavlo Malkovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: malkovych@gmail.com*

An attempt to solve a problem of the phenomena of thrownness and its connection with culture is carried out in this article. Research of human becoming and creation of culture. Also in this article was observed "thrownness" as an attribute of human being in the world and ontological state. And reviewed creation of culture with concept of redundant of consciousness in the world. In this context was reviewed concept of knowledge and its place in cultural process. The human was observed like an individual which has a creational role in being. His potential is expanding on culture, society and on oneself.

Key words: human, thrownness, culture, creation of culture, civilization.

**ЗАБРОШЕНОСТЬ КАК КУЛЬТУРОТВОРЧЕСКИЙ АСПЕКТ
ПРИРОДЫ ЧЕЛОВЕКА**

Павел Малкович

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: malkovych@gmail.com*

Исследован вопрос становления культуры как процесс утверждения человека, рассматривается взаимообусловленность феноменов образования культуры и становления человека в связи с феноменом заброшенности, как атрибута человеческой природы, сознания современного человека и онтологического статуса человека в мире. Становление культуры раскрывается путем применения двух существенных атрибутов существования человека: заброшенности и избыточного характера его нахождения в мире. В свете вышеупомянутого исследования рассмотрено понятие знания и его место в культурном процессе относительно теории заброшенности. Человеческое бытие рассматривается как наделенное творческим потенциалом, который распространяется на преобразование культуры, общества и самого себя.

Ключевые слова: заброшенность, человек, культура, становление человека, цивилизация.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2010

Прийнята до друку 2.07.2010